

Goethes *Het Lijden van de Jonge Werther*

Overspannen romantiek dreef talloze lezers tot zelfmoord

Kris Huygen

Die Leiden des jungen Werthers, Goethes opzienbarende driedelige brievenroman, werd (aanvankelijk anoniem) gepubliceerd in 1774. Een herwerkte versie verscheen in 1787.

Werther werd immens populair bij een deel van de Duitse jeugd en veroorzaakte wat later bekend werd als de *Wertherfieber*, de Werther koorts. Net zoals bvb. bij de opkomst van de Punk in 1976 (twee eeuwen later!) gingen jongvolwassenen Werther imiteren in hun kleding. Geen gescheurde kleren, veiligheidsspelden of een hondenband toen, maar de zogenaamde Wertherdracht, in detail beschreven in het boek: een blauwe zwaluwjasje, een gele vest en kniebroek, kaplaarzen en een grauwe vilten hoed. De jonge vrouwen droegen enkel nog witte jurken met roze strikken.

Maar ernstiger was de zorgwekkende toename van het aantal zelfmoorden bij een deel van de mannelijke jeugd kort na de publicatie (hoewel exacte cijfers ontbreken voor een tijd toen er nog geen epidemiologisch onderzoek werd verricht). Op vraag van de theologische faculteit stelde de stadsraad van Leipzig in januari 1775 een verspreidingsverbod in op het 'emotioneel overspannen' boek. Dit verbod, wegens 'aanzetten tot zelfmoord', gold ook voor de Wertherdracht en bleef bestaan tot 1825. Ook in andere Duitse steden, in Italië en in Denemarken had Werther te lijden onder censuur.

BOEK I

In de brieven van Boek I aan zijn vriend Wilhelm (4 mei 1771-10 september 1771) beschrijft W. eerst zijn verblijf in Wahlheim (een dorp waarvan Goethe dan, tussen haakjes, zegt dat hij de echte naam en locatie uit het handschrift heeft verwijderd en dat de lezer het dus niet op de kaart moet zoeken!) en hoe hij bekoord is geworden door de prachtige natuur en door de eenvoud van de boeren aldaar.

Op 16 juni ontmoet W. de jonge Lotte, danst een hele avond met haar (onder meer de wals, een dans die op dat ogenblik nog maar weinig gekend is). Ze voelen onmiddellijk een grote zielsverwantschap. Hun bewondering gaat naar dezelfde schrijvers, bijvoorbeeld voor de preromantische dichter Frie-

drich Gottlieb Klopstock (1724-1803). W. gaat ook helemaal akkoord met Lottes mening over *The Vicar of Wakefield* van... (drie puntjes in *Werther*: Oliver Goldsmith, 1766). Op 21 juni schrijft W. aan zijn vriend Wilhelm: *'Ik beleeft gelukkige dagen zoals God ze alleen voor zijn heiligen plukt... Het is wonderlijk hoe ik de eerste keer vanuit de hoogte het mooie dal overzag; en door alles aangetrokken. – Hier het lieflijke bos. – Ach, kon je eens in de schaduw neerolijven! – Daar de toppen van de berg! – Ach, kon je daarvandaan eens het gehele landschap overzien! – Een aaneenschakeling van heuvels en verrukkelijke dalen – O! kon ik toch met ze één geheel vormen, ineenvloeien!'*

Vanaf dan zoekt W. bijna dagelijks Lotte en haar acht (!) broertjes en zusjes op, ze wonen maar een halfuur wandelen van Wahlheim. Ook die kinderen zijn erg op hem gesteld. Maar de jonge vrouw kan onmogelijk zijn liefde beantwoorden. Ze heeft haar overleden moeder beloofd voor de kinderen te zorgen en ze is verloofd met Albert (W. werd dit al van in het begin verteld). In een brief van 12 augustus vertelt W. over een wonderlijk dispuut dat hij met Albert heeft gehad over zelfmoord, nadat hij diens pistolen heeft gezien. Volgt een passionele verdediging van zijn heftige gevoelens: *'(...) "Ach jullie verstandigen!" riep ik smalend glimlachend, "Hartstocht! Dronkenschap! Waanzin! Jullie zien rustig toe, zonder emotie"... Ik ben meer dan eens dronken geweest. Mijn hartstochten grensden dicht aan de waanzin... "Mijn vriend," riep ik uit, "de mens is slechts een mens. Het beetje verstand dat iemand bezit, komt weinig of in het geheel niet in aanmerking wanneer in zijn binnenste een hartstocht woedt"... en we namen afscheid zonder elkaar te hebben begrepen. Elkaar begrijpen is op deze wereld niet eenvoudig...'* En dus neemt W. met verdriet in het hart in september 1771 afscheid van Lotte en Albert.

BOEK II

In Boek II (20 oktober 1771 – 6 december 1772) heeft W. ondertussen een betrekking gevonden bij een ambassadeur. Op 26 november schrijft hij heel positief over een ontmoeting met een zekere Graaf C. Zijn verstandhouding met de ambassadeur verwatert echter snel. Zoals hij op 17 februari 1772 schrijft, zal dit niet lang meer duren: *'Deze man is ronduit niet te verdragen.'*

De manier waarop hij werkt en zijn zaken behandelt zijn zo belachelijk dat ik me niet kan weerhouden hem tegen te spreken, dikwijls mijn zin te doen, en dat bevalt hem natuurlijk niet...'

Ook met Graaf C vlot het niet. Nadat hij op de avond van 14 maart bij hem heeft gedineerd, ontvangt de Graaf 'hoge' gasten, edellieden die de aanwezigheid van een 'gewone' burger helemaal niet op prijs stellen. De Graaf vraagt W. om het gezelschap te verlaten. En wat nog het ergste is: al diezelfde avond gaat het verhaal van Werthers vernedering de ronde in het stadje. In een brief van 24 maart (met een post-scriptum van 19 april) schrijft W. aan zijn vriend Wilhelm dat hij zijn ontslag heeft ingediend bij de ambassadeur en nu uitgenodigd is op het landgoed van de vorst van Y. Daar verblijft hij een paar maanden tot blijkt uit een brief van 4 augustus dat hij opnieuw is teruggekeerd naar Wahlheim.

Ondertussen is Lotte gehuwd met Albert, maar W. blijft Lotte opzoeken (vandaag zouden we bijna spreken over 'stalken'). Hij wordt ook steeds verwarder in zijn brieven aan Wilhelm. Op 10 oktober schrijft hij: *'Reeds bij het zien van haar donkere ogen, voel ik me gelukkig! Zie, wat me pijn doet is, dat Albert niet zo gelukkig schijnt te zijn, als hij verwachtte; als ik – zou geloven te zijn, wanneer - Ik schrijf niet graag gedachtestreepjes, maar hier kan ik me niet anders uitdrukken – me dunkt, het is duidelijk genoeg.'*

Op 15 november vraagt hij zijn vriend begrip voor zijn wanhoop en machteloosheid en refereert hierbij expliciet naar Jezus in de Hof van Olijven (Invloed van Klopstock?):

'En als de kelk de Hemelse zoon zelf te bitter werd, waarom zou ik me dan verhovaardigen en het doen voorkomen alsof hij me zoet smaakte?... Is het dan niet de stem van de geheel in zichzelf gedrevene, de zichzelf verloren hebbende, die steeds dieper omlaag stort, zich vergeefs nog tracht omhoog te werken en knarst: "Mijn God! Waarom hebt Gij mij verlaten?"'

De laatste brieven in Boek II zijn gedateerd op 4 en 6 december. Als Lotte zijn lievelingslied op haar klavecimbel speelt, houdt hij het niet langer uit en vraagt haar hiermee te stoppen. Dan zegt ze: *'Werther je bent zeer ziek... Ga Werther! Kalmeer je... Ik rukte me van haar los, en – God! Ge ziet mijn ellende en maakt er geen einde aan.'*

BOEK III

In het slotdeel van het boek richt de uitgever (i.e. Goethe) zich rechtstreeks tot de lezer. Omdat er zo weinig persoonlijke getuigenissen en correspondentie overgebleven zijn, voelt hij zich verplicht het vervolg zelf te vertellen. Hoewel Albert het hem niet persoonlijk vroeg, voelde W. dat het beter zou zijn opnieuw uit Wahlheim te vertrekken. Ondertussen is er in het dorp een *crime passionel* gepleegd. De vroegere dienstknecht van een rijke weduwe (knecht die W. in Boek I in Wahlheim heeft ontmoet) heeft haar nieuwe knecht vermoord. De eerste knecht was verliefd op de weduwe, had geprobeerd haar te overweldigen en was daarom een tijdje geleden al weggejaagd. W. begrijpt volledig de knecht wanneer die roept: *'Niemand zal haar bezitten, zij zal niemand hebben'*. W. ziet zichzelf al in een strafzaak de knecht verdedigen, vraagt de strafrechter (Lottes vader) om oogluikend een vluchtpoging toe te laten, maar diens verdict (bijgetreden door schoonzoon Albert) is duidelijk. Neen, deze man is niet te redden!

De uitgever voegt dan nog enkele brieven van W. toe die duidelijk zijn verwardheid, zijn hartstocht en zijn levensmoetheid tonen. Op 20 december schrijft hij Wilhelm een dubbelzinnige brief, waarin hij akkoord gaat om te vertrekken, maar vraagt toch nog twee weken te wachten alvorens hem te komen halen. Hij smeekt Wilhelm om aan zijn moeder vergiffenis te vragen en eindigt met *'Vaarwel, beste. Alle zegen ruste op je! Vaarwel!'*...

Op 21 december vertelt hij zijn bediende dat ze voor enkele dagen op reis zullen gaan, vraagt hem alles vertrekkensklaar te maken, nog een paar rekeningen te vereffenen en een paar sukkelaars die wekelijks iets van hem kregen twee maanden vooruit te betalen.

Hoewel ze hem pas op Kerstavond terug verwachten, gaat W. nog diezelfde avond voor een laatste keer op bezoek bij Lotte. Ze is alleen thuis, Albert is die nacht weg voor zaken. Ook Lotte beseft dat het haar zwaar zal vallen afscheid van W. te nemen:

'Vanaf hun eerste ontmoeting had ze zo sterk aangevoeld hoe hun beider gevoel in zoveel punten overeenstemde... O, had ze hem kunnen omtoveren tot een broer van haar, hoe gelukkig zou ze zijn!'

W. leest haar nog voor uit de vertaling die hij heeft gemaakt van de liederen van Ossian (Zie verder). Hun emoties laaien op. Na een laatste passage uit Ossian: *'Morgen zal de wandelaar komen die mij in mijn schoonheid gekend heeft. Hij zal me overal op het veld zoeken maar tevergeefs, hij zal me niet vin-*

den'... neemt haar in zijn armen en zoent haar bevende, stamelende lippen met driftig gebaar. Lotte richt zich op, met een blik vol overgave, vol liefde vlucht ze naar de aangrenzende kamer. W. blijft meer dan een half uur op de grond liggen, zijn hoofd nog op de canapé...

De volgende morgen stuurt hij zijn bediende naar Albert, die terug thuis is, met een briefje: *'Wil je me voor een voorgenomen reis je pistolen lenen? Het ga je goed!'* Het is Lotte die de (afgestofte!) pistolen zelf aan de bediende zal geven, waarmee W. zich om middernacht een kogel door het hoofd jaagt (boven

zijn rechteroog). Hij is nu gekleed in een blauwe jas, gele lederen vest, gele kniebroek en laarzen (een nieuwe versie van de kleren die hij droeg toen hij Lotte voor het eerst ontmoette). Lottes vader en de oudste kinderen komen nog afscheid nemen van de

stervende. Het is ook Lottes vader die ervoor zal zorgen dat W. begraven wordt (zoals die hem had gevraagd) in een hoek van het kerkhof, onder twee lindenbomen. Handwerkers dragen zijn kist, er is geen priester aanwezig...

DE WARE ACHTERGROND VAN WERTHER

Goethe (1749 Frankfurt am Main-1832 Weimar) heeft zich bij het schrijven van dit boek geen klein beetje laten inspireren door gebeurtenissen uit zijn persoonlijk leven. Na zijn rechtenstudie ging hij in de lente van 1772 in Wetzlar aan de rivier Lahn (nu deelstaat Hessen) werken, waar van 1689 tot 1808 het Rijkskamergerecht van het Heilig Roomse Rijk was gevestigd. Daar ontmoette hij Karl Wilhelm Jerusalem.

Op 9 juni 1772 ging hij samen met deze Jerusalem naar een bal, waar hij de 19-jarige Charlotte Buff en haar verloofde Johann Christian Kestner ontmoette. Er wordt gezegd dat Goethe op slag verliefd werd op Charlotte. Goethe heeft haar meerdere keren de liefde verklaard, maar hij werd telkens afgewezen. Ook het speelse contact met de broertjes en zusjes van Lotte is gebaseerd op echte feiten. In Boek I staan charmante passages hoe de jongste kinderen over Werthers rug klauteren, hoe hij kaartenhuisjes bouwt met hen (tot misprijzen van de dokter) enz.

In werkelijkheid was Goethe wel verstandig genoeg om zijn amoureuze gevoelens in te tomen en hij verliet op 11 september 1772 Wetzlar om er nooit

meer weer te keren. Eind maart 1773 kocht hij zelfs de trouwringen voor het echtpaar Buff-Kestner!

Boek II met de zelfmoord van Werther is volledig gebaseerd op het tragische verhaal van zijn vriend Jerusalem. Drie ervaringen zouden leiden tot diens zelfmoord: een hopeloze liefde voor een gehuwde vrouw, een sociaal conflict en de relatie met zijn meerdere.

Jerusalem kwam uit een burgerlijke familie maar was een persoonlijke vriend van de kroonprins en had vanaf eind 1771 toegang tot de adellijke kringen van Wetzlar. Maar toen hij op een dag zijn opwachting maakte op een receptie van de graaf van Bassenheim, receptie waar gewoonlijk enkel edellieden welkom waren, verwekte dit een groot schandaal en de graaf vroeg Jerusalem om het paleis te verlaten. Dit voorval toont duidelijk de toenmalige mentaliteit van de aristocraten aan het hof (het zal nog bijna twintig jaar duren voor in Frankrijk de revolutie uitbreekt en de koppen van de adel gaan rollen).

Jerusalem werkte in Wetzlar als 'secretaris' voor von Höfler, de almachtige minister van het Hertogdom Brunswijk, in 1768 in de adelstand verheven, maar door Jerusalem beschouwd als een 'ezel in een leeuwenvel'. Na klachten van von Höfler wegens insubordinatie kreeg Jerusalem zelfs een blaam van het hof. Hij had toen best Wetzlar verlaten maar hij was er verliefd geworden op Elisabeth Herd, een mooie en gecultiveerde moeder van verschillende kinderen, gehuwd met een hooggeplaatste ambtenaar.

Op 28 oktober 1772 wierp Jerusalem zich letterlijk voor de voeten van Elisabeth en verklaarde haar zijn liefde, wat ze verontwaardigd afwees. Op 29 oktober pleegde Jerusalem zelfmoord met pistolen die hij geleend had van Kestner (Charlotte Buffs echtgenoot). Net als Werther in het boek liet hij een kopie van Lessings *Emilia Galotti* achter in de kamer waar hij stierf. Lessing was later trouwens niet opgezet met Goethes voorstelling van Jerusalem als een sentimentele dwaas, omdat hij in hem een echte, reflectieve filosoof had gezien.

Uiteindelijk zal Goethe zijn *Werther* (anoniem) publiceren in 1774, twee jaar na zijn ontmoeting met Charlotte Buff en de zelfmoord van Karl Wilhelm Jerusalem. Het maakte van Goethe onmiddellijk een literaire beroemdheid en het bleef samen met *Faust* zijn bekendste werk. Goethe distantieerde zich later wel van het werk en betreurde vooral dat hij het echtpaar Kestner in de

publieke belangstelling had gebracht. In 1787 bracht hij een herziene versie uit.

Napoleon was een groot bewonderaar van Goethes *Werther* en bekroonde hem in 1808 met de orde van het Erelegioen. En Mary Shelley liet in 1818 in haar *Frankenstein*, diens monster het boek vinden (samen met Plutarchus' *Leven van de Nobele Grieken en Romeinen* en Miltons *Paradise lost*). Het monster herkende in Werther zijn eigen verworpenheid door zijn geliefden.

JOHANN WOLFGANG VON GOETHE

Johann Wolfgang Goethe was niet enkel een Duits dichter, toneel- en romanschrijver, maar ook een natuuronderzoeker, filosoof en staatsman. Hij werd in 1782 in de adelstand verheven en werd dus toen *von* Goethe. Zijn vader, 'keizerlijk raadgever', was een man van hoge status en rijkdom en hij had persoonlijk toegezien op het vroege onderwijs van zijn zoon. Goethe studeerde Latijn, Grieks, Frans, Italiaans, Engels en Hebreeuws, tekenen en piano, schermen en paardrijden. Aan de universiteit van Leipzig volgde hij lessen geschiedenis, filosofie, filologie, moraal en rechten. In 1770 zette hij zijn studies in de rechten voort aan de Universiteit van Straatsburg. Tegelijk volgde hij lessen in politieke wetenschappen, geschiedenis, anatomie, chirurgie en scheikunde.

Zoals reeds vermeld ging hij in 1772 werken bij het Rijkskamergerecht in Wetzlar, toen het hoogste gerechtshof van het Duitse rijk. Op uitnodiging

van de toen nog piepjonge hertog van Saksen-Weimar-Eisenach, Karel August, verhuisde hij in 1775 naar Weimar waar hij (behalve voor zijn reis naar Italië tussen 1786 en 1788) de rest van zijn leven doorbracht. Hij trad in staatsdienst bij de hertog die hem onder meer belastte met talloze politieke taken, het beheer van de finan-

ciën en de weg- en mijnbouw, het krijgswezen en later ook nog het beheer van het hoftheater.

Vanaf 1794 wijdde Goethe zijn leven hoofdzakelijk aan de literatuur. Hij voltooide zijn autobiografisch werken *Aus meinem Leben* en *Dichtung und Wahrheit* en de tragedie *Faust*. Een eerste versie van *Faust* zag het licht in 1796, maar de finale *Faust 2* werd pas afgewerkt in 1831 en verzegeld tot na Goethes dood, in 1832.

In de laatste jaren van zijn leven tekende zijn secretaris Eckermann gesprekken met Goethe op in het boek *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*.

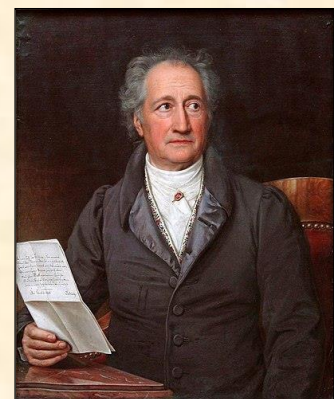
Goethe had verschillende platonische liefdes en huwde uiteindelijk in 1806 met Christiane Vulpius, die hij al sinds 1788 kende. Ze hadden vijf kinderen, waarvan er slechts één zoon bleef leven. Nadat zijn laatste kleinzoon was overleden, werden zijn boeken eigendom van de groothertogin van Saksen-Weimar-Eisenach. Zij richtte het Goethe-Schiller Archief op.

GOETHE DE NATUURFILOSOOF

Goethe was ook een natuuronderzoeker. Hij had grote belangstelling voor de mijnbouw, geologie en mineralogie. Een referentie hieraan is onder meer te vinden in een passage in *Werther*, waarin hij spreekt over een steen van Bologna die overdag de zonnestralen opneemt om ze 's nachts uit te stralen (Boek I, 18 juli). Hij verwees hiermee naar het mineraal bariet ofte bariumsulfaat (zwaarspaat), reeds bij de alchemisten bekend voor zijn fosforescerende eigenschappen na blootstelling aan UV licht.

Hij deed ook onderzoek naar de morfologie, anatomie en optica. In 1790 schreef hij een boek over de metamorfose van planten en in 1810 publiceerde hij zijn *Zur Farbenlehre*, over de natuur van de kleuren en vooral hoe zij door de mens worden gezien. In tegenstelling tot de analytische theorie van de lichtbreking door Newton, betoogde hij dat de waarneming van kleuren inherent was aan de menselijke geest.

Verworpen door de meeste fysici, werd de theorie wel ernstig genomen door een aantal natuurkundigen en filosofen, waaronder Rudolf Steiner (1861-1925). De Oostenrijker Steiner was de grondlegger van de antroposofie, een esoterisch-spirituele beweging die teruggreep op de theosofie en de Rozenkruisers en dus ook op de natuurfilosofie van Goethe. Steiner baseerde zijn epistemologie op diens werk. De antroposofie heeft vandaag haar hoofdzetel in het Zwitserse Dornach, nabij Basel. Steiner ontwierp zelf de plannen voor het overbekende *Goetheanum*.

AANZET TOT DE ROMANTIEK

Voor een lezer van vandaag is het verhaal van *Werther* misschien wel wat *overdramatized*. Goethe was trouwens 'verstandig' genoeg om zelf op tijd

Wetzlar te verlaten en heeft zich later dus enigszins van zijn boek gedistantieerd. Maar wat het voor een hedendaagse lezer interessant maakt, is zijn beschrijving van de sociologische malaise, het conflict van toenmalige jonge intellectuelen van burgerlijke afkomst met een maatschappij die nog gecontroleerd werd door een heersende aristocratie, die deze jongelieden belette zich te ontplooien.

W. verzet zich tegen de rationaliteit en het verstand, pleit voor de vrijheid van de enkeling, vooral van de kunstenaar. Zoals Goethe het later zelf schreef, vertolkte het boek de aspiraties van een jeugd die rijp was voor de Romantiek.

In de Europese geschiedenis wordt de Romantiek gedefinieerd als een artistieke en intellectuele beweging ontstaan op het einde van de 18de eeuw en die (afhankelijk van het land) voortduurde tot ongeveer 1850. De Romantiek legde de nadruk op emoties en individualisme en verheerlijkte het verleden (vooral de Middeleeuwen) en de natuur. Ze was gedeeltelijk een reactie op de aristocratische en politieke normen van de Verlichting en op de wetenschappelijke rationalisering van de natuur.

Een werk dat grote invloed had op de ontwikkeling van de Romantiek was *Fingal, an ancient epic poem in six books, together with several other poems composed by Ossian, the Son of Fingal, translated from the Galic language (1761)*, gepubliceerd door de Schotse schrijver James Macpherson (1736-1796). Macpherson beweerde dat hij de (in het Gaelic geschreven) epische gedichten van Ossian over de held Fingal (Ossians vader) had ontdekt en vertaald naar het Engels. In de brief van 12 oktober, Boek II schrijft W: *'Ossian heeft in mijn hart Homerus verdrongen. Wat een wereld, waarin deze heerlijke dichter mij voert! Te dwalen over de heide, in de gierende stormwind, die in dichte nevelen de geesten der vaderen in het schemerend maanlicht wegvoert. Vanuit het gebergte het, door het bulderen van de woudstroom half overstemde, kreunen te horen van de geesten in hun holen. Het geweeklaag van het zich ten dode schreiende meisje bij de vier met mos bedekte en gras begroeide grafstenen van de gevallen held, haar geliefde...'*

Hoewel al snel werd geopperd dat de Schot Macpherson de teksten zelf had geschreven, werden *The Works of Ossian* internationaal populair en o.a. Napoleon en Diderot waren grote bewonderaars. Goethe vertaalde een deel van de Ossian teksten naar het Duits en gebruikte er meer dan zes bladzijden van voor het einde van zijn *Werther*.

Persoonlijk vind ik dat hij hiermee de climax van het verhaal onderbrak (hoewel de 18de -eeuwse lezer dit misschien anders heeft gezien) en ik ben niet zeker dat deze passage voor iedereen genietbaar is.

Macpherson pleegde geen zelfmoord nadat zijn 'fraude' was ontdekt, maar in dezelfde periode schreef de jonge Engelse dichter Thomas Chatterton (1752-1770) de *Rowley Poems*, die hij liet doorgaan voor het werk van een 15de -eeuwse priester-monnik Thomas Rowley. Nadat zijn 'bedrog' was ontdekt, raakte Chatterton aan lager wal en pleegde in 1770 zelfmoord met arsenicum. Hij was nog geen achttien.

Het iconische schilderij van Henry Wallis *The Death of Chatterton* (1856), nu in Tate Britain, siert o.m. de omslag van het boek *De Laatste Deur* (1983) van Jeroen Brouwers en het boek *Chatterton* (1987) van Peter Ackroyd.

BIBLIOGRAFIE

-Goethe, *Het lijden van de jonge Werther*. (Vrije) vertaling uit het Duits door Jan Hugo Verhaert, 1972. Uitgeverij De Galge, Antwerpen.

-Goethe, *Les souffrances du jeune Werther*. Traduction, chronologie et préface par Joseph-François Angelloz, 1968. Texte Intégrale, version 1787, Garnier-Flammarion, Paris

Eerder verschenen in Portulaan nr 137 blz 8-16, 1ste kwartaal 2019